

Seâlibî'nin *et-Temsîl ve'l-muhâdara* Adlı Edebî Eserinde Övme ve Yerme Mevzusu Olarak Yaşlılık

The Theme of Old Age as Praise and Criticism in Al-Tha'alibi's Literary Work et-Temsîl ve'l-Muhâdara

Doç. Dr. Mehmet Nafi ARSLAN

Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Siirt, Türkiye

Siirt University, Faculty of Theology, Department of Fundamental Islamic Sciences, Siirt, Türkiye

ORCID: 0000-0003-4507-9499 | E-mail: m.nafiarslan@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Arslan, N. (2024). Seâlibî'nin *et-Temsîl ve'l-muhâdara* adlı edebî eserinde övme ve yerme mevzusu olarak yaşlılık. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 96-106.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15/11/2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 16/12/2024

Yayın Tarihi / Published: 30/12/2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/ December

Cilt/ Volume: 12 Sayı/ Issue: 2

Sayfa / Pages: 96-106

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği tespit edilmiştir. / This article was reviewed by at least two referees and found to be plagiarism free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Siirt University Institute of Social Sciences

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Mehmet Nafi ARSLAN). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

* Bu çalışmada etik kurul izni gerekmemektedir.

Öz

Bu çalışma, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî'nin *et-Temsîl ve'l-muhâdara* adlı eserinde yer alıp yaşlılığı konu edinen şiir ve nesir örneklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada Seâlibî'nin yaşlılığı hem öven hem de yeren ifadelerine yer verilmiş, bu ifadelerin mânâ derinlikleri ve edebî özellikleri çözümlenmeye tabi tutulmuştur. Çalışmamız, yaşlılığı konu edinen edebî eserlerin yaşlılık algısını şekillendirmedeki rolünü gözler önüne sermesi açısından önemlidir. Aynı zamanda, Seâlibî'nin eserinde topladığı bu metinlerin, Arap edebiyatında yaşlılık üzerine gelişen anlatı ve temsillerin zengin bir örneğini sunduğu vurgulanmaktadır. Araştırmanın temel bulgularına göre yaşlılık, Seâlibî'nin eserinde bazen hikmet, olgunluk ve bilgelik ile övülürken bazen de ölümün habercisi, kusurların kaynağı ve hayatın zorluklarla dolu bir dönemi olarak yerilmektedir. Yaşlılığı öven metinlerde ak saçlar, bilgi ve tecrübenin bir sembolü olarak sunulurken, yaşlılığı yeren metinlerde ak saçlar, ölüm ve çürümeye yaklaşmanın bir işareti olarak betimlenmiştir. Seâlibî'nin, yaşlılık üzerine hem bireysel hikmetler hem de toplumsal algıları barındıran bir literatür derlemesi sunduğu, yaşlılık algısının çeşitli yönlerini açığa çıkardığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Seâlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, yaşlılık.

Abstract

This study examines the poetry and prose examples addressing old age found in *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, a work by Abu Mansur 'Abd al-Malik b. Muhammed b. Isma'il al-Tha'alibi. The research includes laudatory and critical expressions of old age in al-Tha'alibi's text, analyzing their depth of meaning and literary qualities. The study demonstrates the role of scholarly works on old age in shaping societal perceptions of aging. It also underscores that the texts compiled by al-Tha'alibi provide a rich example of old-age narratives and representations developed within Arabic literature. According to the study's key findings, old age is portrayed in al-Tha'alibi's work both as a period of wisdom, maturity, and sagacity and as a harbinger of death, a source of flaws, and a phase of life fraught with difficulties. In texts praising old age, gray hair is depicted as a symbol of knowledge and experience. At the same time, in those criticizing it, it is portrayed as an indicator of approaching death and decay. It is observed that al-Tha'alibi offers a compilation of literature encompassing both individual wisdom and societal perceptions of old age, revealing various facets of how old age is understood.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, al-Tha'alibi, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, old age.

Giriş

Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Seâlibî, 350/961 yılında Nîşâbur'da doğan Arap dili ve edebiyatının büyük âlimlerindedir. Doğduğu dönem Nîşâbur'da ilmî hayatın zirvede olduğu bir dönemdir. Bu nedenle Ebû Bekr el-Harizmî (ö. 383/993), İbn Fâris (ö. 392/1002), İbn Sînâ (ö. 428/1037) ve Bîrûnî (ö. 453/1061 [?]) gibi ilim dünyasının ileri gelen isimleriyle aynı dönemde yaşamış ve birçoğuyla çeşitli vesileler ile bir araya gelmiştir. 429/1038 yılında doğduğu yer olan Nîşâbur'da vefat etmiştir (İbn Hallikân, 1900, s. 3/178-180; Zirikli, 2002, s. 4/163-164; Kafes, 2008, ss. 75-76; Mohammadi & Mohammedi, 2022, ss. 94-99; Topuzoğlu, 2009, ss. 236-239).

Seâlibî, edebiyat ve dil alanında önemli katkılarda bulunmuş, hem derleme hem de telif eserler ortaya koymuştur. *Yetîmetü'd-Dehr fî Mehâsini Ehli'l-'Asr*, onun, döneminde ve bir önceki asırda yaşayan 470 şair ve edibin kısa biyografilerini derlediği bir antoloji niteliğindedir. *Fıkhu'l-Luğa ve Sirru'l-'Arabiyye*, lügat türünde bir eser olup, filoloji alanında telif edilmiş ilk çalışmalardan biri olarak kabul edilmektedir. *Simâru'l-Kulûb*, söz ve deyimleri nispet edildikleri varlıklara göre tasnif ederek her birini ayrı ayrı açıklayan özgün bir çalışmadır. *Letâifu'z-Zurefâ min Tabakâti'l-Fudalâ*, birçok edebiyat ve tarih kitabından dikkat çekici şiir ve nesir örneklerini derlediği bir eserdir. Ayrıca, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, Kur'ân'dan, hadisten, halifelerin, şairlerin ve ediplerin sözlerinden mesel haline gelmiş ifadeleri ele aldığı bir başka kıymetli eseridir (Mohammadi & Mohammedi, 2022, ss. 97-99; Temir, 2022, ss. 37-49).

Seâlibî *et-Temsîl ve'l-muhâdara* adlı eserinde birçok konu ile ilgili, atasözleri, veciz sözler, hikmetli ifadeler ve şiirlerden örnekler sunulmuş, bu içeriklerle Arap dilinin ifade gücünü yansıtan bir antoloji niteliği kazanmıştır. Seâlibî'nin eserinde ele aldığı konulardan biri yaşlılık konusudur. Bu konuyla ilgili örnekleri tespit edip incelemeyi hedefleyen çalışmamıza öncelikle yaşlılığı öven nesir örnekleri ile başlamak istiyoruz.

1. Yaşlılığı Öven Nesir Örnekleri

Seâlibî eserinde yaşlılığı öven hikmetli sözlerden on tanesine yer vermektedir. Bunlardan sadece bir tanesinin söyleyenini belirtmekte diğerlerinin ise söyleyenini zikretmemektedir. Söyleyenini zikrettiği söz Abbâsî halifesi, edip, münekkî ve şair İbnü'l-Mu'tez'e (ö. 296/908) ait olup şöyledir:

“عظم الكبير، فإنه عرف الله قبلك، و ارحم الصغير، فإنه أعر بالدنيا منك،” “Yaşlıya saygı göster, çünkü o Allah'ı senden önce tanımıştır; küçüğe merhamet et, çünkü o senden daha fazla dünya ile aldatılır.” (Se'âlibî, 1401/1981, s. 384). İbnü'l-Mu'tez bu sözleyle, hem yaşlılara hem de gençlere karşı nasıl davranılması gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre yaşlıların bilgeliği ve tecrübesi saygı görmelidir, çünkü onlar hayatın zorluklarını aşmış ve tecrübe kazanmışlardır. Gençler ise henüz hayatın başında oldukları için merhamet edilmeye, desteklenmeye ve doğru yola yönlendirilmek için rehberliğe ihtiyaç duymaktadırlar.

Seâlibî yaşlılığı öven sözlerden olup söyleyeninin zikretmediği sözlerin ilkinde şöyle başlamaktadır: “الشيب حلية العقل و سمة الوقار” “Yaşlılık, aklın süsü ve vakarın işaretidir.” (Se'âlibî, 1401/1981, s. 383). Bu sözden sonra Seâlibî aşağıdaki sözlere yer vermektedir:

“الشيب زبده مخصتها الأيام، وفضة سبكتها الأعوام” “Yaşlılık, (ayranını) günlerin çalka(yarak çıkardığı) tereyağı; ve yılların kendisini eriterek şekil verdiği gümüştür.” (Se'âlibî, 1401/1981, s. 384). Bu söz, yaşlılığın bir değer ve olgunluk simgesi olduğunu vurgulamakta, yaşlılığın bir süreç sonucunda elde edilen kıymetli bir durum olduğunu özlü bir şekilde ifade etmektedir.

“إن المشيب رداء العلم والأدب” “Gerçekten ak saçlar ilim ve edep elbisesidir.” (Se'âlibî, 1401/1981, s. 384). Bu söz, yaşlılığın ve ak saçların bilgelik ve edep ile özdeşleştirildiğini ifade etmektedir. Ak saçlar yaşlanmanın sembolü olarak kullanılmakta ve bu sembol, kişinin hayatı boyunca edindiği bilgi, tecrübe ve ahlaki olgunluğun bir göstergesi olarak öne çıkarılmaktadır.

“يا عائب الشيب لا تليغته” “Ey ak saçları kınayan, ona ulaştırılmayasın.” (Se'âlibî, 1401/1981, s. 384). Bu sözde, yaşlılığı ve onun sembolü olan ak saçları küçümseyen veya eleştiren kişilere yönelik bir uyarı görmekteyiz. Sözün temel mesajı, yaşlılığı hafife almanın ya da ona değer vermemenin yanlış

olduğudur. Kişiyi bundan alıkoymak için edebi bir üslup olan dua olumsuz şekliyle kullanılmış, muhatap böylesi bir yanlışa düşmekten alıkonulmak istenmiştir.

سرى فى طريق الرشء بمصباح الشيب “Gecenin karanlığında doğruluk yolunda yaşlılık ışığıyla yürüdü.” Yaşlılığın getirdiği bilgelik ve tecrübenin, insana doğru yolda rehberlik eden bir ışık olduğunu bu sözde görmekteyiz. Ak saçlar, bir insanın hayatında doğru yolu bulmasına yardımcı olan bir rehber gibi tasvir edilmektedir.

عصى شياطين الشباب، وأطاع ملائكة المشيب “Gençlik şeytanlarına karşı direndi, yaşlılık meleklerine itaat etti.” (Se‘âlibî, 1401/1981, s. 384). Bu sözde, gençlik ve yaşlılık arasındaki farkları ve bu iki dönemin insan üzerindeki etkilerini görmemiz mümkündür. Gençlik dönemi, genellikle tutkuların, arzuların ve hataların yoğun yaşandığı bir dönem olarak görülmektedir. Bu dönemde insan, nefsine ve şeytani dürtülere karşı mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Ancak yaşlılık dönemine gelindiğinde, insanın daha olgun, daha dingin ve daha bilge hale geldiği, böylece manevi ve ahlaki değerlere daha fazla bağlılık gösterdiği bu söz ile veciz bir şekilde ifade edilmektedir.

الشيب خير نذير لو كان يغنى النذير “Ak saçlar en iyi uyarıcıdır. Ah keşke uyarıcı işe yarıyor olsaydı.” (Se‘âlibî, 1401/1981, s. 384). Bu söz, yaşlılığın ve ak saçların hayatın geçiciliğini, ölümün yaklaşmasını hatırlatan güçlü bir uyarıcı olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu uyarıcıların her zaman insanlar üzerinde etkili olmadığını, yani insanların bu uyarıları her zaman dikkate almadığını da ima etmektedir.

وما خير ليل ليس فيه نجوم “İçinde yıldızların olmadığı gecenin hayrı nedir?” (Se‘âlibî, 1401/1981, s. 384). Bu sözde ak saçların, tıpkı geceyi güzelleştiren yıldızlar gibi, bir insanın yaşlılık dönemine anlam ve güzellik kattığını söylemektedir. Verilmek istenen mesaj şudur: Nasıl ki yıldızlar, karanlık geceye ışık saçarak onu aydınlatır ve güzelleştirir, ak saçlar da insanın olgunluk dönemini süsler ve ona değer katar.

للشباب الرأي، وللشباب الكيس “Yaşlıların görüşü, gençlerin ise çevikliği vardır.” (Se‘âlibî, 1401/1981, s. 384). Bu söz, yaşlılık ve gençlik arasındaki temel farkları ve her iki yaş grubunun da kendine özgü değerlerini çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Yaşlılık, uzun yılların birikimi olan tecrübe ve bilgiyle birlikte gelen derin düşünme ve doğru karar verme yeteneğiyle özdeşleştirilmiştir. Gençlik ise enerjik, dinamik ve hızlı hareket edebilme yeteneği ile öne çıkarılmıştır.

الشيخ يقول عن عيان، والشباب عن سماع “Yaşlı görerek, genç ise duyarak söyler.” Bu söz, yaşlıların hayat tecrübelerine ve bilgeliklerine dikkat çekerek, onların görüşlerinin derinliğini ve güvenilirliğini vurgulamaktadır. Gençlerin öğrenme sürecinde olduklarını, ancak yaşlıların aksine birçok şeyi henüz bizzat deneyimlemediklerini ima etmektedir. Bu yüzden, gençlerin sözleri daha çok duyduklarına dayanırken, yaşlıların sözleri görüp yaşadıkları gerçeklere dayanmaktadır. Sonuç olarak, bu söz, yaşlıların tecrübelerinin ve bilgeliğinin gençlere rehberlik edebileceğini, onların görüp geçirdiği şeylerden gençlerin ders alabileceğini hatırlatmaktadır. Gençlerin öğrenmeye açık olmaları ve yaşlıların tecrübelerinden faydalanmaları gerektiğini de vurgulamaktadır.

2. Yaşlılığı Öven Şiir Örnekleri

Şairler, yaşlılığa yönelik farklı bakış açılarını mecaz ve teşbihlerle dile getirmişlerdir.

Seâlibî'nin eserinde yer verdiği yaşlılık methini konu alan beyitler şunlardır:

قد يشيب الفتى وليس عجيباً أن ترى النور فى القضيب الرطيب

“Genç yaşta saçlar ağarabilir ve bunda şaşılacak bir şey yoktur.

Tıpkı taze bir dalda beyaz bir çiçeği görmeyen gibi...”

Seâlibî'nin şairin ismini zikretmeden yer verdiği bu beyti diğer eserleri *Simâru'l-kulûb* ve *el-Letâif ve'z-Zerâif* te İbnü'r-Rûmî'ye (Se‘âlibî, t.y., s. 257; Seâlibî, t.y., s. 692) (ö. 283/896) nispet etmektedir. Diğer kaynaklarda bu beyit İbnü'r-Rûmî'ye (Bûnisî, 2004, s. 2/816) nispet edildiği gibi, Di‘bil (Müsta‘simî, 1436/2015, s. 8/307) (ö. 246/860) ve İbnü'l-Mu‘tez'e (Nuveyrî, 2003, s. 2/32) de nispet edilmektedir.

Bu beyitte şair, genç yaşta bile olgunluk ve bilgelik kazanılabileceğini anlatmaktadır. Mecaz bir anlatımla beyaz saç, yaşlılık veya tecrübe simgesi gibi kullanılarak, gençlerin de yaşlılar gibi deneyim kazanabilecekleri vurgulanmaktadır. Beyitte zımnî teşbihin de güzel bir örneği vardır. Zımnî teşbihte müşebbeh ve müşebbeh bih bilinen teşbih türü suretinde görünmez, terkîbin siyakından anlaşılır. Zımnî teşbih, müşebbehe isnad edilen hükmün mümkün olduğunu ifade etmek için kullanılır (Desûkî, t.y., s. 1/47; 3/49, 188). Burada genç birinin, yaşlanmadan saçlarının beyazlaması olgusu ele alınmaktadır ve bu durum şaşırtıcı değildir; çünkü taze bir dalda da beyaz çiçeklerin açması mümkündür. Şair burada açık bir benzetme yapmamıştır; yani, “saçları ağarmış genç birinin taze bir dal gibi beyaz çiçekler açtığını” açıkça söylememiştir. Ancak bu benzetmeyi dolaylı olarak ifade etmiştir.

Abbasî döneminin hiciv tarzında yazdığı şiirleriyle tanınan şairi Di'bil el-Huzâî (ö. 246/860) (Suzan, 2017) şu beytinde yaşlılığa olan sevgisini, misafirperverlikle ilişkilendirmekte ve yaşlılığı bir misafir gibi kabul ettiğini söylemektedir (İbn Tabâtabâ, t.y., s. 123; Se'âlibî, 1401/1981, s. 384):

أَجِبُّ الشَّيْبَ لَمَّا قِيلَ ضَيْفٌ لِحَبِيٍّ لِلضُّيُوفِ النَّازِلِينَ

“Yaşlılığı severim, çünkü ona misafir adı verilmiş...”

Tıpkı kapıma gelen misafirleri sevdiğim gibi, onu da severim..”

Bu beyitte şair, yaşlılığın kaçınılmaz bir misafir gibi geldiğini ve misafirleri sevdiği için yaşlılığı da sevdiğini ifade etmektedir. Yaşlılığı kaçınılmaz ama kabul edilebilir bir misafir olarak görmesi, ölüm ve yaşlılığı doğal bir süreç olarak karşıladığını göstermektedir.

Seâlibî konuyla ilgili Di'bil'in bir başka beytine de yer vermektedir. Bu beyitte Di'bil kendisini bir kılıç ile özdeşleştirmekte ve bu kılıcın ancak yıprandıktan sonra (eskidikten sonra) hoşla gittiğini şöyle ima etmektedir (Se'âlibî, 1401/1981, s. 384):

إِنِّي أَنَا السَّيْفُ لَا تُرْضِيكَ جِدَّتَهُ وَلَيْسَ يَرْضِيكَ إِلَّا بَعْدَ إِخْلَاقٍ

“Ben, keskinliği seni memnun etmeyecek o kılıçtan başkası değilim

Ancak yıprandıktan sonra hoşuna gider.”

Bu beyitte Di'bil, kılıç mecazını kullanarak insanda ne kadar yetenek olursa olsun, bunun ancak zaman içerisinde kullanılarak değer kazanacağını ifade etmek suretiyle yaşlılığın olgunluğuna atıfta bulunmaktadır.

Se'âlibî'nin yaşlılık methi konusunda yer verdiği bir başka beyit el-Hamâse adlı eseriyle tanınan Arap şairi Ebû Temmâm'a (ö. 231/846) aittir. Ebû Temmâm, yaşlılığın bir alameti olan saçtaki ilk beyazlıkların insanı korkutmaması gerektiğini, zira bunun aslında akıl ve edebin bir işareti olduğunu şöyle dile getirmektedir (Cürcânî, 1991, s. 284; Se'âlibî, 1401/1981, s. 384):

وَلَا يُرَوِّعُكَ إِيْمَاضُ الْقَتِيرِ بِهِ فَإِنَّ ذَاكَ ابْتِسَامُ الرَّأْيِ وَالْأَدَبِ

“Seni, saçlardaki beyazlığın parıltısı korkutmasın...”

Çünkü o, aklın ve edebin gülümsemesidir.”

Görüldüğü gibi bu beyitte Ebû Temmâm, yaşlılığı olumlu bir bakış açısıyla ele almaktadır. Saçtaki beyazlık, yaşlılığın bir belirtisi olarak görülmekte ve insanı genellikle üzmetmektedir. Fakat şair bu durumu bilgelik ve edep ile ilişkilendirerek yüceltmektedir. Ona göre yaşlılığın bedensel işaretleri, aslında insanın içsel zenginliklerini, özellikle aklını ve edebini simgelemektedir. Şair, yaşlılığın bedensel değişimin ötesinde manevi bir olgunluk ve bilgelik dönemi olduğunu vurgulamaktadır.

Se'âlibî'nin yaşlılığın methini konu alan şiirlere verdiği son örnek, hikemiyatıyla tanınan şair Ebû'l-Feth el-Büstî'ye (ö. 400/1010) aittir. el-Büstî, yaşlılığın işareti olan beyaz saçlar ile arasında bir tür ilişki kurmuş ve bu ilişki zaman içinde değişim göstermiştir. Zira başlangıçta yaşlılıktan korkan şair, zamanla bu durumu kabullenmiş ve hatta yaşlılığın gitmesinden endişe duyar hale geldiğini şöyle dile getirmiştir (Seâlibî, 1403/1983, s. 4/377; Se'âlibî, 1401/1981, s. 385):

يَا شَيْبَتِي دَوْمِي وَلَا تَنْرَحَلِي وَتَيَقَّنِي أَنِّي بَوَصْلِكَ مُؤَلَّغٌ

قد كُنْتُ أَفْرَعُ مِنْ حُلُوكِ مَرَّةً فالآن من خَوْفِ التَّرْحُلِ أَفْرَعُ

“Ey beyaz saçlarım, kal benimle ve beni terk etme...

Bil ki, seninle birlikte olmaya âşığıım.

Bir zamanlar gelişinden korkardım...

Şimdi ise gitme korkusu beni ürkütüyor.”

Yukarıdaki beyitlerde Şairin yaşlılığa olan yaklaşımında belirgin bir dönüşüm görülmektedir. Gençliğinde, beyaz saçların ve dolayısıyla yaşlılığın gelişinden korkan şair, zamanla bu durumu kabullenmiş ve hatta yaşlılığı bir tür sadık dost olarak görmeye başlamıştır. Beyaz saçları artık bir bilgelik ve hayat tecrübesi sembolü olarak algılamış, onların kaybolma ihtimalini hayatın olgunluk ve bilgelik döneminin de sonu olarak görmüştür.

3. Yaşlılığı Yeren Nesir örnekleri

Se'âlibî'nin eserini incelediğimizde yaşlılığı ölümün habercisi, ölümün ikizi, her türlü kusurun başı vb. şekillerde olumsuz olarak görüp yeren sözlerden on dokuz tane örneğe yer verdiğini görmekteyiz. Bu örneklerden ilki câhiliye devri Arap şairlerinden 'Abîd b. el-Abras'a (ö. 555 [?]) ait olup şöyledir: الشَّيْبُ شَيْنٌ لِمَنْ يَشِيبُ “Yaşlılık (beyaz saçlar) yaşlanan kişi için bir ayıptır.” (Se'âlibî, 1401/1981, s. 385).

Se'âlibî'nin verdiği diğer nesir örneklerine baktığımızda ise şunları görmekteyiz:

Yaşlılığı, insanın ölümüne doğru yol aldığının bir göstergesi olarak gören şair sahâbi Kays b. Âsım (ö. 47/667) bunu, الشَّيْبُ خَطَامُ الْمَنِيَةِ “Beyaz saçlar, ölümün gemidir.” sözleriyle dile getirmiştir (Câhız, t.y., s. 2/226; İbn Kuteybe, 1418, s. 2/349; Se'âlibî, 1401/1981, s. 385).

Câhiliye devri şair ve hatiplerinden Eksem b. Sayfî (ö. 612 m. [?]) de yaşlılığı doğrudan ölüm ile ilişkilendirerek, onu hayatın sonuna yaklaşmanın en belirgin işareti olduğunu الشَّيْبُ عِنَانُ الْمَوْتِ “Beyaz saçlar, ölümün nişanesidir.” sözleriyle ifade etmiştir (Se'âlibî, 1401/1981, s. 385).

Zalim lakabıyla meşhur olan Emevî halifesi Haccâc (ö. 95/714) beyaz saçları, kişiyi ölümden sonraki hayata hazırlayan bir haberciye benzeterek şöyle demiştir: الشَّيْبُ بَرِيدُ الْآخِرَةِ “Yaşlılık (beyaz saçlar), ahiretin postacısıdır.” (İbnü'd-Devâdârî, 1982, s. 1/378; Se'âlibî, 1401/1981, s. 385).

Mâlikî mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddis Mâlik b. Enes (ö. 179/795) الشَّيْبُ تَوَامُ الْمَوْتِ “Yaşlılık (beyaz saçlar), ölümün ikizidir.” diyerek yaşlılık ve ölümü, sanki birbiriyle beraber gelen, birbirinden ayıramaz iki unsur olarak ifade etmiştir.

Edip, şair ve tarihçi Muhammed b. Abdülcebbar el-Utbî (ö. 427/1036) yaşlılığı insanın birçok hastalıkla yüzleştiği bir dönem olmasını göz önüne alarak الشَّيْبُ مَجْمَعُ الْأَمْرَاضِ “Yaşlılık (beyaz saçlar), hastalıkların toplanma yeridir.” demiştir. el-Utbî bu sözünde yaşlılığı, zayıflığın ve vücudun artık eski gücünü kaybettiğinin bir sembolü olarak öne çıkarmıştır.

Abbâsîler devri şair, hatip ve kâtiplerinden Külsûm b. Amr el-Attâbî (ö. 220/835) önceki örneklerde olduğu gibi beyaz saçları ölümle ilişkilendirerek الشَّيْبُ نَذِيرُ الْمَنِيَةِ “Yaşlılık (beyaz saçlar), ölüm konusunda bir uyarıcıdır.” demiştir. Onun ifadelerinde yaşlılık, kişinin ölümünün yaklaştığını bildiren bir uyarıcı olarak tasvir edilmiş, yaşlılık kaçınılmaz sonun belirtisi olarak görülmüştür.

Gençlik döneminde sahip olunan dinamizm, sağlık ve güzellik gibi niteliklerin kaybı, yaşlılıkla birlikte gelen bir zorluk olarak görülmesi onun yerilmesinin en büyük nedeni olarak görülmektedir. Basra dil mektebinin tanınmış nahiv âlimi Yûnus b. Habîb (ö. 182/798) de الشَّيْبُ وَكُلُّ عَيْبٍ “Yaşlılık (beyaz saçlar), her türlü kusurdur.” sözüyle yaşlılığın, kusurların ve eksikliklerin en yoğun yaşandığı dönem olduğunu vurgulamaktadır (Se'âlibî, 1401/1981, s. 386).

Abbâsî dönemi zühd şairlerinden Mahmûd Verrâk (ö. 240/855), الشَّيْبُ إِحْدَى الْمَنِيَتَيْنِ “Yaşlılık (beyaz saçlar), iki ölümden biridir.” sözüyle yaşlılığı ölümle neredeyse eşdeğer tutmaktadır. Onun ifadelerinden yaşlılığı neredeyse ölümün bir diğer türü olarak değerlendirmek, beyaz saçların insanın gençlikten kopuşunu, hayatın sonuna yaklaştığını temsil ettiğini görmek mümkündür.

Abbâsî halifesi ve şair İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908) beyaz saçları fenâ bulmanın ilk randevusu olarak görerek bunu, الشيب أول مواعيد الفنا "Yaşlılık (beyaz saçlar), yok oluşun ilk randevusudur." sözleriyle dile getirmektedir. Ona göre, beyaz saçlar, ölümün ilk işareti, yani insanın artık hayatının son dönemine girdiğinin göstergesidir.

Se'âlibî'nin yaşlılığı yeren sözler bağlamında kaillerine yer vererek belirttiği sözlerin sonuncusu Halife el-Memun'un katibi Süleyman b. Vehb'e (ö. 880) aittir. Buna göre Süleyman b. Vehb bir gün aynaya baktı ve sakalında çokça beyazlık gördü. Bunun üzerine şöyle dedi: عيب لا عدمناه "Eksik olmasın, ama bir ayıp." O bu sözünü yaşlılığı bir yandan doğal bir süreç olarak kabul ederken, diğer yandan hoş karşılanmayan bir özellik olarak değerlendirdiğini gösterir.

Se'âlibî, konuyla ilgili kâillerini belirtmediği sözlere de yer vermektedir. Bu sözler de yukarıda yer verdiğimiz örnekler ile benzer mesajlar vermekte olup şöyledir:

الشيب ناعي الشباب، ورسول البلى "Yaşlılık (beyaz saçlar), gençliğin ölüm ilanındır ve çürümenin elçisidir."

الشيب قناع الموت "Beyaz saçlar, ölümün maskesidir."

الشيب عنوان الفساد "Beyaz saçlar, bozulmanın işaretidir."

الشيب قذى عين الشباب "Beyaz saçlar, gençliğin gözündeki yabancı cisimdir."

الشيب غمام قطره الغموم "Beyaz saçlar, yağmuru keder olan bir buluttur."

الموت ساحل الحياة، والشيب سفينة تقرب من الساحل "Ölüm, hayatın kıyısıdır; beyaz saçlar ise bu kıyıya yaklaşan gemidir."

الشيب شر العمائم "Beyaz saçlar, sarıkların en kötüsüdür."

من عرف الشيب أنكر نفسه "Yaşlılığı (beyaz saçları) tanıyan, kendisini inkar eder." (Se'âlibî, 1401/1981, s. 386-387).

4. Yaşlılığı Yeren Şiir Örnekleri

Se'âlibî'nin bu konuda ilk getirdiği örnek Sarîfulgavânî (güzellerin kurbanı) lakabıyla meşhur Abbâsî dönemi Arap şairi Müslim b. Velîd'e (ö. 208/823) ait olup şöyledir:

الشيب كُرُهُ وَكُرُهُ أَنْ يُفَارِقَنِي أَعْجَبُ بِشَيْءٍ عَلَى الْبِغْضَاءِ مَوْدُودٍ

"Ak saçlar nefret uyandırır, ama beni terk etmesi de nefret uyandırır.

Nefret edilen bir şeyin aynı zamanda sevilmesi ne tuhaf!"¹

Müslim b. Velîd bu beytiyle yaşlılığa karşı duyulan doğal bir nefret duygusunu dile getirmiş, aynı zamanda bu nefretin yaşlılığın sona ermesi halinde de hissedileceğini belirtmiştir. Yani, şair yaşlılığı sevmemekte ama yaşlılıktan tamamen kurtulma fikri ona daha da garip gelmektedir.

Se'âlibî'nin bu konuda yer verdiği ikinci örnek şairin adını belirtmediği şu beyittir:

وَالشَّيْبُ أَعْظَمُ جُرْمًا عِنْدَ غَانِيَةٍ مِنْ ابْنِ مُلْجَمٍ عِنْدَ الْفَاطِمِيَّةِ

"Yaşlılık, bir genç kadın için,

İbn Mülcem'in Fâtımiler nezdindeki nefretinden daha büyük bir suçtur."

¹ Beytin devamında şair yaşlılığın kendisini terk etmesini neden istemediğini açıklamaktadır. Gitmesinden sonra onun yerini alan bir dönem geldiğini, yaşlılığın kaybolmasının ise ölmek anlamına geldiğini şöyle dile getirmektedir:

بمضى الشباب فيأتي بعده بدل والشيب يذهب مفقودا بمفقود

"Gençlik geçip gidince, ardından yeni bir dönem gelir.

Fakat ak saçlar gidince, kayıp üstüne kayıp olur." bk. (Husrî, t.y., s. 4/971; İbn Hamdûn, 1997, s. 6/22; Şerîşî, 2006, s. 2/258).

İbn Mülcem, İslâm tarihinde Hz. Ali'yi şehit eden kişidir ve bu yüzden son derece nefret uyandıran bir şahıstır. Şair, yaşlılığı ve onun getirdiği beyaz saçları, bir kadın için son derece olumsuz bir şey olarak betimlemekte ve bunu İbn Mülcem'in Fâtımiler nezdinde ne kadar nefret edilen bir kişi olduğu mecazıyla güçlendirmektedir.

Se'âlibî'nin bu konuda yer verdiği diğer bir örnek el-Hamâse adlı eseriyle tanınan Abbasi dönemi Arap şairi Ebû Temmâm'a (ö. 231/846) aittir. Aşağıdaki beyitlerde Ebû Temmâm, yaşlılığı olumsuz bir perspektifle ele alarak beyaz saçları ölüm, yalnızlık ve psikolojik çöküş ile ilişkilendirmektedir:

غَدَا الشَّيْبُ مُخْتَطَا بِفَوْدَى خُطَّةٍ سَبِيلُ الرَّدَى مِنْهَا إِلَى الْمَوْتِ مَهْيَعٍ
هُوَ الزَّرُّورُ يُجْفَى وَالْمُعَاشِيرُ يُجْتَوَى وَذُو الْإِلْفِ يُقْلَى وَالْجَدِيدُ يُرْفَعُ
لَهُ مَنْظَرٌ فِي الْعَيْنِ أَبْيَضٌ نَاصِعٌ وَلَكِنَّهُ فِي الْقَلْبِ أَسْوَدٌ أَسْفَعُ
وَنَحْنُ نَرَحِيهِ عَلَى الْكُرْهِ وَالرَّضَا وَأَنْفُ الْفَتَى فِي وَجْهِهِ وَهُوَ أَجْدَعُ

“Beyaz saçlar, iki şakağıma bir yol çizdi...”

Oradan, ruhuma giden ölüm yolu geniş ve açık.

O, herkesin nefret ettiği bir sahtekâr; dostlar ondan uzaklaşır...

Sadık dost terk eder, yenisi ise yamalanır.

Gözlerde beyaz, parlak bir görünüm sunar...

Ama kalpte siyahtır, kapkara bir iz bırakır.

İster istemez kabul ederiz biz onu,

Genç adam bir gün o kötürüm ile yüzleşir.” (İbn ‘Abdi Rabbih, 1404/1983, s. 2/357; Se'âlibî, 1401/1981, s. 387).

Se'âlibî'nin yaşlılık babında yer verdiği beyitlerden bir diğeri şairini belirtmeden *آخر* lafzıyla işaret ettiği şu beyitlerdir:

تضاحكت لما رأته شيبتي تلاً غره
قلت لها: لا تعجبي أنبيك عندي خبره
هذا غمامة للردي ودمع عيني مطره

“Beyaz saçlarımın parıltısını görünce güldü...”

Ona dedim ki: Şaşırma, sana bir sır vereyim:

Bu, ölüm için bir bulut...

Ve gözlerimdeki yaşlar onun yağmurudur.” (Se'âlibî, 1401/1981, s. 387).

Yukarıdaki şiirin söyleyeni hakkında kaynaklarda farklı bilgilere rastlanmaktadır. Se'âlibî, inceleme konusu yaptığımız eserin haricinde *el-Letâif ve'z-zerâif* adlı eserinde şiiri Abdullah b. Tahir'e (ö. 230/844) nispet etmektedir. Abbâsîler devrinin önemli devlet adamı ve kumandanlarından olan Abdullah b. Tahir, şairliği (Yıldız, 1988, ss. 137-138) ile de bilinmesine rağmen başka kaynaklardan bu şiirin ona ait olduğunu teyit edemedik. Öte yandan İbnü'd-Devâdârî (ö. 736/1336'dan sonra) *Kenzü'd-dürer* adlı eserinde şiiri Ebû Temmâm'a nispet etmektedir (İbnü'd-Devâdârî, 1982, s. 1/379).

Yukarıdaki beyitlerin şairini tespit edemesek de konumuzla ilgili çok derin anlamlar ifade ettiği görülmektedir. Şair, bir kadının, beyaz saçlarını alaya almasını dile getirmekte, kadına yaşlılığın ve beyaz saçların gerçek anlamını açıklayacağını söylemektedir. Bulut, nasıl ki yağmurun habercisiyse, beyaz saçları da yaklaşan ölümün habercisi olarak bir bulut gibi tasvir etmektedir. Gözyaşlarını ise, yaşlılığın kederini ve hüznünü temsil etmek için kullanmaktadır.

Se'âlibî'nin bu bapta yer verdiği son derece etkili bir başka örnek Mansûr el-Fakîh'e (ö. 306/918) ait şu beyitlerdir:

يَمشي على الأرض مشي هالكٍ مَنْ شَابَ قَد مَاتَ وَهُوَ حَيٌّ
لَكَانَ فِي شَبِيهِ فَذَلِكَ لَوْ كَانَ عَمْرُ الْفَتَى جَسَاباً

“Saçları beyazlayan kişi ölmüştür, ama hâlâ hayattadır.

Yeryüzünde yürüyen bir ölü gibi yürür.

Eğer bir delikanlının ömrü bir hesap olsaydı.

Onun beyaz saçlarında bu sonucun izleri olurdu.”

Konumuzla ilgili en çarpıcı örneklerden biri olan yukarıdaki beyitlerde şair, hayatı matematiksel bir hesaplama benzetmektedir. Hayat, bir başlangıç, bir gelişme ve bir sonuç olmak üzere bir denklem gibi ele alınsaydı, bu denklemin sonucuna dair ipucu yaşlılıkta, özellikle beyaz saçlarda görülebilirdi. Zira şaire göre, yaşlılık ve beyaz saçlar ömür yolculuğunun nihai aşamasını temsil etmektedir. Beyaz saçlar, bu matematiksel denklemden, hayatın sona yaklaşmış olduğunun fiziksel bir kanıtıdır. Bir başka deyişle, hayatın sonuç kısmı beyaz saçlarla belirgin hale gelmiştir.

Se'âlibî'nin yaşlılık ile ilgili getirdiği son örnek Ebû İshâk es-Sâbî'ye (ö. 384/994) ait şu beyittir:

وَالْعُمْرُ مِثْلُ الْكَاسِ يَزِي سَبُّ فِي أَوَاخِرِهَا الْقَدَى

“Hayat bir kadeh gibidir;

Sonlarına doğru tortular birikir.”²

Görüldüğü gibi yukarıdaki beyitte şair insan ömrünü bir kadehle özdeşleştirmektedir. Kadehin içindeki sıvı, hayatın saf ve temiz olan gençlik dönemini temsil ederken, kadehin son kısmında biriken tortular, yaşlılık dönemine atıfta bulunmaktadır. Bu tortular, hayatın sonlarına doğru karşılaşılan zorlukları, fiziksel yorgunlukları, hastalıkları ve duygusal yükleri temsil etmektedir. Şair, gençlik dönemindeki saflık ve dinamizmin yerini, yaşlılıkta hayatın ağırlaşan yüklerine ve kaçınılmaz sona bıraktığını etkili bir teşbih ile dile getirmektedir.

Sonuç

Seâlibî'nin *et-Temsîl ve'l-Muhâdara* adlı eseri, edebiyatın birçok yönünü kapsayan zengin bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Bu eser, Seâlibî'nin geniş bilgi birikimi ve edebi derinliği ile, çeşitli konularda nesir ve nazım örneklerini ederlemesi sayesinde, birçok konuya ışık tutmaktadır. Çalışmamızda yaşlılık konusunun Seâlibî tarafından nasıl işlendiğini inceleyerek, bu konunun edebî açıdan nasıl algılandığını anlamaya çalıştık.

Yaşlılık konusu, Seâlibî'nin eserinde hem övülen hem de yerilen yönleriyle ele alınmıştır. Yaşlılığı öven metinlerde, bilgelik, tecrübe, edep ve olgunluk gibi değerler ön plana çıkarılmıştır. Yaşlılık, insan hayatının bir zirvesi olarak değerlendirilmektedir. Bireyin bilgi ve görgüsünün, zamanın getirdiği olgunlukla birleştiği bir dönem olarak sunulmuştur. Seâlibî'nin bu bağlamda yer verdiği hikmetli sözler ve şiirler, yaşlılığın bilge bir rehberlik dönemi olduğunu vurgulamaktadır.

² Se'âlibî yaşlılığı yeren örnekler babında es-Sâbî'nin şiirinden sadece yukarıdaki beyte yer verse de öncesinde ifade edilen beyitler ile birlikte ele aldığımızda yaşlılığın getirdiği zorlukları çok daha iyi ifade ettiğini görmekteyiz. Öncesindeki beyitler ile birlikte örneğimiz şu şekildedir:

سِرٌّ مَا لَقِيْتُ مِنَ الْأَدَى وَجَعُ الْمَقَاصِلِ وَهُوَ أَيُّ
وَالْيَأْسُ مِنْ حَظِّي كَذَا جَعَلَ الَّذِي اسْتَحْسَنَتْهُ
سَبُّ فِي أَوَاخِرِهَا الْقَدَى وَالْعُمْرُ مِثْلُ الْكَاسِ يَزِي

“Eklem ağrıları, yaşadığım sıkıntıların en hafifi oldu.

Bir zamanlar hoş gördüğüm şey, şimdi umutsuzlukla birlikte nasibim oldu.

Hayat bir kadeh gibidir; sonunda tortular birikir.” bk. Se'âlibî, *Yetîmetü'd-dehr fi mehâsini ehli'l-'asr*, 2/354; Ebû 'Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Daru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1993), 1/158; Ahmed b. Muhammed Makarrî, *Nefhu't-tyb min ğusni'l-Endelüs er-ratîb*, nşr. İhsân Abbâs (Bağdat: Dâru's-sâdir, 1988), 7/47.

Özellikle beyaz saçların “ilim ve edep elbisesi” olarak nitelendirilmesi, yaşlılığın onurlandırılması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Buna karşılık, yaşlılığı yeren metinlerde ise, yaşlılık ölümün habercisi, gençliğin sonu ve insanın fiziksel olarak zayıfladığı bir dönem olarak ele alınmıştır. Seâlibî'nin seçtiği nesir ve nazım örnekleri, yaşlılığın kaçınılmazlığı karşısında insanoğlunun duyduğu kederi ve bu dönemin getirdiği zorlukları çarpıcı bir şekilde yansıtmaktadır. Beyaz saçlar, bazen “çürümenin elçisi” ya da “ölümün maskesi” gibi yakıştırmalarla ele alınmış ve yaşlılık, gençliğin dinamik enerjisinin kaybıyla ilişkilendirilmiştir.

Seâlibî'nin yaşlılıkla ilgili verdiği nazım örnekleri, özellikle yaşlılığın bir yandan kaçınılmazlığını kabul eden, diğer yandan bu döneme dair çelişkili duyguları ifade eden estetik bir derinliğe sahiptir. Şairler, yaşlılığı bazen bilgelik ve tecrübenin nişanesi, bazen ise hayatın sonlarına yaklaşıldığının bir göstergesi olarak tasvir etmişlerdir.

Kaynakça

- Bûnisî, E. İ. (2004). *Kenzu'l-Kitâb ve Muntehabu'l-Âdâb* (1-2). el-Mecmau's-Sekâfî.
- Câhız, 'A.B. (t.y.). *el-Beyân ve't-tebyîn* (1. bs). Dâru Mektebeti'l-Hilâl.
- Cürcânî, A. (1991). *Esrârü'l-belâğa*. Mektebetü'l-Medenî.
- Desûkî, M.. (t.y.). *Hâşiyetü'd-Desûkî 'alâ muhtasari'l-me'ânî li-Sa'düddîn et-Teftâzânî*. el-Mektebetü'l-'Asriyye.
- Hamevî, Y. (1993). *Mu'cemu'l-udebâ* (İ. Abbâs, Ed.). Daru'l-ğarbi'l-İslâmî.
- Husrî, E. İ. (t.y.). *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbâb* (1-4). Daru'l-Cîl.
- İbn Hallikân, E.A. (1900). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân* (1-7). Dâru Sâdir.
- İbn Hamdûn. (1997). *Et-Tezkiretu'l-Hemdûniyye*. Dâru sâdir.
- İbn Kuteybe. (1418). *Uyûnü'l-ahbâr*. Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- İbn Tabâtabâ, M. E. (t.y.). *Iyâru's-şi'r*. Mektebetu'l-Hâncî.
- İbn 'Abdi Rabbih. (1404/1983). *El-İkdu'l-Ferîd* (1-8). Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- İbnü'd-Devâdârî, E. B. (1982). *Kenzu'd-durer ve câmi'u'l-ğurer*.
- Kafes, M. (2008). İbn Fâris'in es-Sâhibî fi Fıkhı'l-Luga ve Es-Seâlibî'nin Fıkhı'l-Luga Ve Sirru'larabiyye Adlı Eserlerinin İçerik ve Metod Yönünden Karşılaştırılması. *Şarkiyat Mecmuası*, 12, 71-94.
- Makarrî, A. M. (1988). *Nefhu't-tyb min ğusni'l-Endelüs er-ratîb*. Dâru's-sâdir.
- Mohammadi, S., & Mohammadi, M. (2022). Es-Seâlibî ve Men Ğâbe 'anhü'l-Mutrib Adlı Eseri. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 8(1), 91-108.
- Müsta'simî, M. A. (1436/2015). *Ed-Dürrü'l-ferîd ve beytü'l kasîd*. Darü'l-Kütübil-İlmiyye.
- Nuveyrî, Ş. A. 'Abdilvahhâb b. M. b. 'Abdiddâim en-. (2003). *Nihâyetü'l-erab fi funûni'l-edeb* (1-33). Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye.
- Se'âlibî, A. (t.y.). *El-Letâif ve'z-zerâif*. Dârü'l-Menâhil.
- Seâlibî, A. (t.y.). *Simârü'l-kulûb fi'l-muzâf ve'l-mensûb*. Dâru'l-Ma'ârif.
- Seâlibî, A. (1403/1983). *Yetîmetü'd-dehr fi mehâsini ehli'l-'asr* (1-4). Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Se'âlibî, A. (1401/1981). *et-Temsîl ve'l-Muhadara*. ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Kitâb.
- Suzan, Y. (2017). *Di'bil ve Hicivleri*. Sonçağ Yayınları.
- Şerîşî, E. (2006). *Şerhu mekâmâti'l-Harîrî*. Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye.
- Temir, F. (2022). *Ebû Mansûr es-Seâlibî ve el-İktibâs Mine'l-Kur'ân'i'l-Kerîm adlı eseri* (Tez No. 738594) [Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Topuzoğlu, T. R. (2009). Seâlibî, Ebû Mansûr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 36, ss. 236-239) içinde. TDV Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1988). Abdullah b. Tâhir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, ss. 137-138) içinde. TDV Yayınları.
- Ziriklî, H. M. (2002). *El-A'lâm*. Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Yazarın çıkar çatışması olmamıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.